

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ВЧЕННЯ ПРО ЛАНДШАФТ

Н.А. Степанюк, к.е.н, доцент

У процесі історичного розвитку людства відбувається перегляд застарілих способів та механізмів взаємодії людини із природою. На початку цієї історії діяли переважно адаптаційні (приспосувальні) механізми взаємодії. Людина підкорялася примхам природи, пристосовувалася до змін, що відбуваються у ній, змінюючи в міру цього свою власну природу. Потім у процесі розвитку продуктивних сил взяло гору утилітарне відношення людини до природи.

З часом поширювалися нові знання та розвивалися різні погляди. Розглядаючи розвиток науки варто зазначити, що інколи практики ставлять перед наукою задачі, які вона ще не в змозі вирішити, але, з іншого боку, творча думка передових вчених нерідко випереджає можливості практичного впровадження наукових ідей, які ними висуваються. В історії географічної науки можна назвати приклади цих двох ситуацій. Вся історія ландшафтознавства безпосередньо пов'язана із суспільною практикою, з потребами виробництва; ландшафтознавство з самого початку стало одночасно теоретичною і прикладною дисципліною.

Ще в останні десятиліття XIX ст. деякі вчені та суспільні діячі усвідомили, що вирішення проблем сільського, водного та лісового господарства того часу вимагало розуміння взаємозв'язків між компонентами природного середовища і синтетичного аналізу конкретних територій.

Еволюція теорії вчення про ландшафт здійснювалася на основі поступового розвитку географії. Тому перехід від аналізу до синтезу, тобто до уявлення про природний географічний комплекс, був неможливим без опори на фундаментальні закони природничих наук.

Важливими імпульсами для ландшафтознавства стало еволюційне вчення в біології – дарвінізм (1859) і становлення біогеографії та ґрунтознавства: вчені перші зіткнулись із складними взаємовідносинами між живою і неживою природою і ближче інших спеціалістів підійшли до географічного синтезу.

Таким чином, у кінці XIX століття склались як природничонаукові, так і соціально-економічні передумови для розвитку вчення про ландшафт.

Саме ландшафти гармонійно об'єднують природне, соціальне, економічне, історичне, традиційно культурне середовище життя та діяльності населення, формують простір як з точки зору локального масштабу, так і більш широкого, – національного, міждержавного й континентального масштабів [1, С. 65].

Впродовж багатьох віків географія не мала своєї теорії, вона була довідково-описовою, свого роду енциклопедичним набором довідок про предмети і явища, які заповнюють простір на Землі. Однак багато представників географії в різні епохи не обмежувалися накопиченням і простим фіксуванням фактів, а робили спроби пояснити їх і знайти зв'язок між ними.

Зародки багатьох сучасних географічних теорій можна знайти у античних вчених. Ще близько 500 р. до н. е. у Древній Греції виникли уявлення про кулястість Землі і теплові пояси.

До античності належать і перші примітивні з сучасної точки зору спроби районування земної поверхні. Поділ ойкумени на три частини світу – Європу, Азію, Лівію (Африку) – являв собою перше районування. Елементи простого районування можна знайти у Геродота [2, С. 13-14].

Криза рабовласницького світогляду, яка чітко намітилася в період Римської імперії I-II ст. н. е., залишила свій відбиток і на географії. Це позначилось і на відхиленні від пошуків причин географічних явищ і даних географії до простої фіксації фактів на потребу римської верхівки. Подальший розвиток фізико-географічних ідей надовго затримався і багато досягнень древніх греків в цій галузі були забуті. У результаті Великих географічних відкриттів у кінці XV-початку XVI ст. було встановлено єдність Світового океану і приблизне співвідношення суші і моря, відкриті морські течії і пояси постійних вітрів над океаном, проводились дослідження над висотними змінами природи в горах.

З другої половини XVII ст. посилюється інтерес до пізнання природи різних країн, географи все більше спираються на дослідження вивчення природи. У XVIII ст. з'являються справжні наукові географічні описи, вільні від домислів і небилиць. Щоправда їх було небагато. До найкращих належить виданий у 1755 р. «Опис землі Камчатки» С. П. Крашениннікова. М. В. Ломоносов як вчений-організатор і теоретик особливо сприяв розвитку географії. Його уявлення про клімат, геоморфологічні процеси, ґрунти набагато випередили свій час [3, С. 266-270].

Помітний перелом у розвитку фізичної географії спостерігається у другій половині XVIII ст. З цього часу географічні дослідження використовуються в наукових цілях. Вони здійснювалися вченими-натуралістами, які мали професійну підготовку, на відміну від діячів Великих географічних відкриттів, які, як правило, не були вченими і не ставили перед собою наукових завдань.

У фундаментальній спадщині європейських мислителів поняття ландшафт виступає як одна з базових філософських категорій.

У кінці XIX ст. географія вступила у складний, критичний період своєї історії. Спеціалізація в дослідженні природних ресурсів (мінеральних, водних, лісових, земельних) все поглиблювалася, що сприяло формуванню окремих географічних дисциплін. Традиційна «єдина» географія розпалась і вичерпала себе.

На той час у Росії формується потужна географічна школа. Її засновником став професор Петербурзького університету В. В. Докучаєв, великою науковою заслугою якого було створення науки про ґрунт.

Накопичений досвід комплексних досліджень у різних регіонах з різними практичними завданнями на різних територіальних рівнях детальності наблизив дослідників до більш переконливого твердження в об'єктивному існуванні закономірних взаємообумовлених територіальних поєднань природних компонентів. Ще в 1895 р. А.М.Краснов назвав такі поєднання географічними комплексами. На початку XX ст. ця ідея

втілилася у поняття про ландшафт. Впродовж десятиліття 1904-1914 рр. наукове уявлення про ландшафт у різних формах було запропоноване незалежно одне від одного багатьма вченими і важко надати будь-кому із них перевагу, оскільки ідея ландшафту після праць В. В. Докучаєва була вже очевидною.

Перше визначення терміна «ландшафт» дав Л. С. Берг. У 1913 р. у статті «Опыт разделения Сибири и Туркистана на ландшафтные и морфологические области» він писав, що предметом фізичної географії є ландшафти.

Л. С. Берг визначив ландшафт як «область, в якій характер рельєфу, клімату, рослинного і ґрунтового покриву зливається в єдине гармонійне ціле, що повторюється впродовж відомої зони Землі». Зараз це визначення уявляється недостатньо чітким, але не слід забувати, що це перше визначення. При всій недосконалості воно містить надзвичайно важливу вказівку – на зв'язок між ландшафтом і природною (ландшафтною, за Бергом) зоною [4, С. 112-120.].

Загалом природничо-екологічні, географічні та соціо-економічні аспекти визначення сутності ландшафту широко висвітлені також в роботах Солнцева Н.А. [5], Аненської Г.Н., Ведіної А.А., Жучкової В.К. [6]. А у роботі [7] розкрито зміст ландшафту з огляду візуального, екологічного та географічного підходів.

В останні десятиліття у зв'язку з дослідженням екологічних наслідків взаємодії суспільства і природи (особливо після аварії на Чорнобильській АЕС) має місце екологізація географії і, зокрема, ландшафтознавства. В Україні з'являються праці, присвячені геоекологічному аналізу та оцінці різних територій. Це праці Давидчука В.С., Волошина І.М., Гриневецького В.Т., Гродзинського М.Д., Гуцуляка В.М., Малишевої Л.Л., Маринича О.М., Мельника А.В., Некоса В.Ю., Пащенко В.М., Руденка Л.Г., Черваньова І.Г., Шищенко П.Г. та ін. Розробляються теоретико-методичні основи ландшафтно-екологічних досліджень, створюються схеми районування на ландшафтній основі та ін. Також спостерігається повернення інтересу до дослідження структури ландшафтів. Більш широкого застосування набули комп'ютерні технології.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сударенков В.В. Сохранение и использование ландшафтного потенциала России и Европы / В.В. Сударенков // Социальная политика. – М., 2002, С. 65.
2. Василега В.Д. Ландшафтная экология. Навчальний посібник / В. Д. Василега. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – С. 13-14.
3. Белогубова М. Н. М. В. Ломоносов и проблемы социально-экономической географии / М. Н. Белогубова // К пользе и славе Отечества : [сборник] / Администрация Арханг. обл. ; Межрегион. Ломоносов. фонд; [Т. С. Буторина (ред), Г. П. Добрунова (сост.)]. – Архангельск, 2003. – С. 266-270.
4. Берг Л.С. Предмет и задачи географии. Избранные труды. / Л.С. Берг. - Т. 2, М.: Изд. АН СССР, 1958. – С. 112-120.
5. Солнцев Н.А. Природный географический ландшафт и некоторые общиe его закономерности / Н.А. Солнцев // Тр. 11 Всесоюзн. геогр. съезда. – М.: Географгиз, 1948. – Т.1.
6. Морфологическое изучение географических ландшафтов. Ландшафтоведение. / [Анненская Г.Н. и др.]. – М.: Изд-во АН СССР, 1963.
7. География и мониторинг биоразнообразия. [Колл. Авторы].- М.: Издательство Научного учебно-методического центра, 2002. – 432 с.